

HENKILÖVIITTEISTEN KOLMASPERSONAISTEN PRONOMINIEN VAIHTELU SATAKUNNAN NYKYPUHEKIELESSÄ KESKUSTELUKUMPPANIN TUTTUUDEN MUKAAN

Katri Priiki, Turun yliopisto

Artikkeli tarkastelee määrällisesti ja laadullisesti sitä, miten keskustelukumppanin tuttuus on yhteydessä siihen, mitä kolmaspersoonaista pronominia käytetään keskustelussa viittauksena poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön. Kaakkoissatakuntalaista nykypuhekieltä sisältävä aineisto on jaettu karkeasti kahtia sen mukaan, kuinka tuttuja kunkin äänitetyyn keskustelun puhujat ovat toisilleen. Tilastollisessa tarkastelussa löytyy vahva yhteys *hän*-pronominin ja vieraan keskustelukumppanin välille. *Hän*-pronominin käyttö kytkeytyy kuitenkin myös moniin muihin ilmiöihin, kuten puhujan ikään, pronominin tehtäviin referoinnin ja eläytymisen osoittimena sekä kielenkäyttäjien tiedostamiin normeihin hyvästä ja kohteliaasta kielenkäytöstä. Aineiston nuoret puhujat käyttävät *hän*-pronominia viittaamassa poissaolijaan vain vieraan keskustelukumppanin kuullen ja tällöin vain konteksteissa, joissa kyseessä on tälle vieraille henkilölle suunnattu vuoro tai referentin näkökulmaa osoittava eläytymiskäyttö. Vanhemmat puhujat käyttävät *hän*-pronominia myös tuttujen välisissä keskusteluissa, mutta myös näissä tapauksissa konteksti on jollain tavalla tunnusmerkkinen. Vieraan kuullen vanhemmilla puhujilla *hän*-pronominia taas esiintyy neutraaleissakin konteksteissa. Pronominien *tää* ja *toi* kohdalla näyttää siltä, että niiden vaihtelun kannalta tärkeämpiä ovat muut tekijät kuin keskustelijoiden välinen tuttuus

Avainsanat: keskustelukumppani, murteet, pronominit, puhekieli, tilanteinen vaihtelu

1 JOHDANTO

Yksi suomen normitetun yleiskielen ja puhutun, vapaamuotoisen suomen suurimmista ja tiedostetuimmista eroista on henkilöviitteisen kolmannen persoonan pronominin käytössä. Normitettuun yleiskieleen on tietoisesti vakiinnutettu henkilöön viittaavaksi pronomini *hän*, vaikka useimmissa suomen

murteissa neutraali kolmannen persoonan persoonapronomini on *se* (normin historialta esim. Lappalainen, 2010a). Ihmisten mieliin on juurtunut käsitys *hän*-pronominista osana kohteliaasta kielenkäytöstä, joka kuuluu esimerkiksi työelämän tilanteisiin, asiakaspalveluun ja haastatteluihin. Monet myös pitävät *hän*-pronominina arkipuheeseen liian virallisena tai hienostelevana. (Priiki, 2011, s. 77; Siitonen, 2008, s. 104.) *Hän*-pronominilla on puheessa kuitenkin muitakin käyttökonteksteja kuin normitettua yleiskieltä vaativat tilanteet, ja tässä artikkelissa tarkasteltavana olevan kaakkoisen Satokunnan puhekielessä

Kirjoittajan yhteystiedot:

Katri Priiki

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

20014 Turun yliopisto

katri.priiki@utu.fi

sitä esiintyy myös aivan arkisissa keskusteluisa ystävien ja perheenjäsenten kanssa.

Nykyiset normatiivisen yleiskielen pronomineja koskevat säännöt vakiintuivat 1800-luvun aikana (Häkkinen, 1994, s. 372). Varhainen kirjoitettu suomi pohjautui pitkälti lounaismaalaiseen puhekieleen, jossa ainakin 1950–70-luvuilla kerättyjen murrenäytteiden perusteella on käytetty paljon *hän*-pronominia (Kallio, 1978, s. 70; Siitonen, 2008, s. 89–90; Vilppula, 1989, s. 389). Vanhoissa teksteissä viitataan *hän*-pronominilla usein ihmisten lisäksi myös eläimiin, kasveihin, esineisiin ja asioihin (VKS, s.v. *hän*). Toisaalta useimmissa murteissa tavallisin henkilöön kohdistuva pronomini viittaus on *se*. Kirjakielen kehittäjät halusivat ehkä selkeyttää vaihtelua viittaustapojen jaottelulla tarkoitteen ihmillisyyden mukaan, mutta tällä säännöllä häivytettiin murteissa vallitseva alkuperäinen, logoforisuuteen perustuva vaihtelujärjestelmä (ks. esim. Paunonen, 1993; logoforisen käytön historiasta Laitinen, 2005). Logoforisuus tarkoittaa sitä, että *hän*-pronomini esiintyy referoidussa lausumassa samaviitteisenä johtolauseessa mainitun alkuperäisen puhujan kanssa, esimerkiksi *se sano että hän tulee*. Nykyinen *hän*-pronominin käyttö puhekielessä on kiinnostava kokoelma keinotekoisia normituksia, murre-eroja, uusia innovaatioita ja puhutun suomen vanhakantaista järjestelmää. Tässä artikkelissa tarkastelen, miten näihin käyttötapoihin orientoituminen vaihtelee sen mukaan, kuinka tuttu puhekumppani on. Päähuomio on keskusteluaineiston tarkastelussa, mutta äänitettyä aineistoa tukee pienimuotoinen kansanlingvistinen kysely, jonka myötä päästään käsiksi myös kielenkäyttäjien käsityksiin.

Hän-pronominin käytössä on aiemmin havaittu tilanteista vaihtelua haastattelumaisen ja keskustelumaisen puhetilanteen välillä (Lappalainen, 2010a, 2010b; Nuolijärvi, 1986, s. 290–300). Vieraan kanssa keskustelua voidaan verrata asiointitilanteisiin, sillä

institutionaalisissa tilanteissa vuorovaikutuksen osallistujat ovat usein toisilleen vieraita. Esimerkiksi Kelan asiointitilanteissa etenkin virkailijat käyttävät *hän*-pronominia enemmän kuin arkikeskusteluissa yleensä käytetään (Lappalainen, 2010b). Institutionaalisten tilanteiden keinoja voidaan käyttää arkikeskusteluissakin vuorovaikutuksen resurssina, jolla puhujat ilmaisevat tulkitsevansa tilanteen sellaiseksi, joka vaatii tavallista kohteliaampina pidettyjä muotoja. Tilanteista vaihtelua on siis myös puhetilanteiden sisällä. Eeva-Leena Seppänen (1998, s. 87–89) esimerkiksi arvelee, että jotkin hänen ravintolassa äänitetyn osa-aineistonsa läsnäolijaan viittaavista *hän*-pronominin esiintymistä selittyvät tilanteen vaatimalla kohteliaisuudella tai yleisesti varovaisella sävyllä. Valitsemalla, käyttäkö pronominia *se* vai *hän*, puhuja määrittää tilanteen muodollisuusasteen joka kerta uudelleen (Seppänen, 1998, s. 91).

Tämän aineiston kaikki tallenteet ovat vapaamuotoisia ja arkisessa ympäristössä – puhujien kotona tai autossa – käytyjä keskusteluja. Siinä, kuinka hyvin puhujat tuntevat toisensa, on kuitenkin eroja. Tämä tarjoaa mahdollisuuden tarkastella, näkyykö keskustelukumppanin tuttuus tai vieraus äänitteissä esiintyvien henkilöviitteisten pronominiin käytössä. Hyödynnetäänkö institutionaalisten tilanteiden – joissa osallistujat tavallisesti ovat toisilleen vieraita – käytäntöä siis vieraan kanssa keskusteltaessa myös arkisessa ympäristössä? Entä voidaanko normi nähdä juontuvaksi normitetusta kielestä vai vaikuttavatko taustalla murteissa vallitsevat käytännöt? Normitettu kirjakieli ja puhuttu kieli ovat erillisiä ilmiöitä, mutta normitetun kielen käytännöt voivat vaikuttaa puhekieleen etenkin kolmannen persoonan pronomini viittauksen kaltaisessa ilmiössä, koska siinä on kyse tavasta puhua toisesta ihmisestä – ja sitä kautta sopivuudesta ja kohteliaisuudesta (Lappalainen, 2010b).

Tarkastelen pronomineja ensin äänitetystä keskusteluaineistosta määrällisesti tilastollisia menetelmiä käyttäen ja sitten laadullisesti sen selvittämiseksi, millaisissa vuoroissa pronominit esiintyvät. Aiemman, institutionaalista tilanteita koskevan tutkimuksen (esim. Lappalainen, 2010b) perusteella odotuksenmukaista on, että keskustelun osallistujien keskinäinen tuttuus tai vieraus olisi yhteydessä etenkin pronomien *hän* ja *se* vaihteluun. Artikkelini on osa väitöstutkimusta, jossa tarkastellaan erilaisten tekijöiden vaikutusta henkilöviitteisten kolmaspersoonisten pronomien käyttöön (Priiki 2014a, 2014b, 2015b). Tutkimuksen kohteena ovat pronomien *se* ja *hän* rinnalla myös itsenäisen nominilausekkeena esiintyvät *tää* ja *toi*. Tarkasteltaessa pronomien vaihtelua keskustelukumppanin tuttuuden suhteen perusteluna näiden kahden demonstratiivipronominin mukaan ottamiselle voidaan esittää aiempi havainto siitä, että kun pronomilla *toi* viitataan keskustelun osallistujaan, sen käyttö näyttää kytkeytyvän toisensa hyvin tuntevien puhujien vuorovaikutukseen (Priiki, 2015a). Havaitaanko samanlainen tendenssi myös silloin, kun pronominin referentti ei ole mukana keskustelussa?

2 AINEISTO

Aineistona on 19 monenkeskistä¹ keskusteluaäänitettä (n. 24 h), jotka on kerätty Harjavallasta, Säkylässä, Kokemäeltä, Huittisista ja Köyliöstä² vuosina 2009–2011 osana Satakuntalaisuus puheessa -tutkimushanketta.

¹ Aineistoksi on valittu äänitteet, joissa äänittäjän lisäksi on vähintään kaksi puhujaa, koska ne ovat luonteeltaan keskustelumaisempia kuin vain äänittäjän ja yhden puhujan väliset, joissa vuorottelu joskus muistuttaa enemmän haastattelua kuin keskustelua.

² Kunnat sijaitsevat vierekkäin ja kaikki sijoittuvat lounaisten välimurteiden alueelle. En tarkastele tässä eri paikkakuntien välisiä murre-eroja vaan ajattelen aineiston edustavan yhtenäistä kaakkoissatakuntalaista kielimuotoa.

Tässä tarkasteltavat äänitteet ovat nuorten Satakunnasta kotoisin olevien suomen kielen opiskelijoiden keräämiä. Äänittäjät ottavat osaa tallennettuihin keskusteluihin, mutta heidän tuottamia pronomineja ei ole poimittu määrälliseen tarkasteluun.

Tarkastelun kohteena olevissa keskusteluisissa on äänittäjien lisäksi mukana yhteensä 33 henkilöä: naisia on 23 ja miehiä 10. Tarkasteltavat puhujat tuottavat äänitteissä kaikkiaan 3536 yksinään NP:n muodostavaa kolmaspersoonaista henkilöviitteistä pronominia. Määrällisen tarkastelun ulkopuolelle on jätetty 197 selvästi logoforisessa asemassa eli referoidussa jaksossa johtolauseessa mainittuun puhujaan viittaavaa pronominia (esim. *se sano että hän tulee*), jotka aineistossa ovat lähes aina *hän*-pronomineja (logoforisuudesta esim. VISK, § 1469). Ei-logoforisista viittauksista 305 kohdistuu keskustelun osallistujan, ja niitä olen tarkastellut toisaalla (Priiki 2015a). Lisäksi 275 pronominia esiintyy äänitystilanteessa käydyissä puhelinkeskusteluisissa tai silloin, kun viittauksen kohde esiintyy esillä olevassa valokuvassa. Nämä esiintymät olen niiden erityisluonteen vuoksi jättänyt pois. Tällaisella rajauksella kvantitatiivisessa osuudessa tarkasteltavaksi aineistoksi jää 2755 esiintymää.

Aineisto on koottu tietokannaksi, johon jokaisesta pronomini esiintymästä on kirjattu tietoja sen tuottajasta, viittauksen kohteesta ja esiintymiskontekstista (ks. myös Priiki, 2014b, 2015b). Tarkasteltavat puhujat on esimerkiksi jaettu kolmeen ikäryhmään, nuoriin (12–31 v.), keski-ikäisiin (49–53 v.) ja vanhoihin (72–84 v.), ja kuten aiemmissakin *hän*-pronominia käsittelevissä tutkimuksissa (Lappalainen, 2010a; Seppänen, 1998; Paunonen, 1995; Kurki, Siitonen, Väänänen, Ivaska & Ekberg, 2011), puhujan ikä osoittautuu myös tässä aineistossa merkitseväksi

tekijäksi pronominin valinnassa³. Käytän aineiston muuttujien tarkasteluun kahta tilastollista menetelmää, ristiintaulukointia ja luokittelevaa puuanalyysiä (*Exhaustive CHAID, Chi-squared Automatic Interaction Detection tree*). Sekä ristiintaulukoinnit että luokittelevat puuanalyysit on tehty IBM SPSS -ohjelmalla (versio 22).

Käytän ääniteaineistosta paljastuvien määrällisten tendenssien vertailukohtana kielenkäyttäjien omia käsityksiä pronominin käytöstä. Pienimuotoinen lomakekysely puhujien käsityksistä on kerätty osana aiempaa, suppeampaa tutkimusta (Priiki, 2011). Osin verkossa, osin paperilomakkeilla toteutettuun kyselyyn on vastannut 39 henkilöä: 27 eri-ikäistä satakuntalaista sekä 12 henkilön verrokkiryhmä eri puolilta Suomea.⁴ Tässä artikkelissa hyödynnän avoimia vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Jos käytät *hän*-pronominia, kerro, millaisissa tilanteissa sitä käytät? Ovatko jotkin pronomineista kohteliaampia tai epäkohteliaampia kuin toiset? Vaikuttaako pronominin valintaan se, kenen kanssa puhut, tai se, millaisesta henkilöstä puhut?

3 MÄÄRÄLLINEN ANALYYSI

Aineiston äänitteet on jaettu kahteen ryhmään karkeasti sen mukaan, ovatko kaikki keskustelijat tavanneet toisensa aikaisemmin. Tallenteita, joissa kaikki tuntevat toisensa ennalta, on 9 ja tallenteita, joissa äänittäjä tapaa jonkun puhujista ensi kertaa, on 10. Tuttujen puhujien väliset äänitetyt keskustelut ovat kuitenkin pidempiä ja niissä puhutaan enemmän ihmisistä: henkilöviitteisiä kolmaspersoonaisia pronomineja tuotetaan tuttujen kesken

1687 mutta vieraan äänittäjän seurassa vain 1068. Kyselyssä moni vastaaja kirjoittaa, että eräs *hän*-pronominin tavallinen käyttöyhteys on tilanne, jossa puhutaan kolmannelta henkilöstä vieraan ihmisen kanssa. Mikäli puhujien käsitys pitää paikkansa, odotuksenmukaista olisi, että ääniteaineistossa keskusteluissa vieraan äänittäjän kanssa esiintyisi suhteessa enemmän poissaolijaan viittaavia *hän*-pronomineja kuin tuttujen kesken.

On kuitenkin otettava huomioon, että tässä käytetty kahtiajako äänittäjän tuttuuden perusteella on karkea ja jossain määrin keinotekoinen. Siinä, kuinka haastattelumaiselta tai jäykältä puhutilanne vaikuttaa, on suurta vaihtelua jopa saman äänitteen sisällä, eikä se, että äänitettävät puhujat kokevat tilanteen luontevaksi, korreloi suoraan sen kanssa, että äänittäjä on tuttu. Puhujien keskinäisen tuttuuden määrittely yhden läsnäolijan perusteella on monisyisen tilanteen yksinkertaistus, sillä monissa vieraan äänittäjän tallentamisissa keskusteluissa muut osallistujat tuntevat toisensa erittäin hyvin. Täsmällisempiä tuloksia saataisiin, jos äänitystilanteen osallistujien vaihtelevaa orientaatiota tilanteeseen eriteltäisiin hienosyisemmin ja heidän välisensä suhteet sekä se, kenelle mikäkin vuoro on osoitettu, pystyttäisiin ottamaan huomioon monipuolisemmin. Tämä vaatisi kuitenkin mittavaa laadullista analyysiä eivätkä tulokset välttämättä olisi kvantifioitavissa. Esimerkiksi kunkin vuoron ensisijaisen vastaanottajan koodaaminen aineistoon vaatisi videoitua aineistoa, josta näkyisivät osallistujien katseet, eikä tällöinkään useille vuoroille pystyttäisi määrittämään yksiselitteisesti vain yhtä vastaanottajaa. Näin ollen olen katsonut karkean luokittelun tähän artikkeliin riittäväksi, mutta sen avulla saatavia tuloksia voidaan pitää vain suuntaa-antavina ja on olennaista täsmentää niitä laadullisella tarkastelulla.

³ Nuorilla *hän*-pronominia on 1,4 % ei-logoforisista, kolmaspersoonaisista, poissaolijaan viittaavista pronomini esiintymistä (sovitettu standardoitu jäännös -12,7), keski-ikäisillä 8,7 % (-4,3) ja vanhoilla 25,1 % (15,5).

⁴ Kysymykset ja lisätietoja vastaajista ks. Priiki, 2011, liitteet.

Taulukko 1. Kolmaspersoonisten pronomien vaihtelu sen mukaan, onko keskustelussa mukana oleva äänittäjä jollekin osallistujista vieras.¹

		Keskustelukumppanit		Yhteensä	
		kaikki tuttuja	mukana vieras		
Pronomini	se	N	1556	722	2278
		%	92,2 %	67,6 %	82,7 %
		Sov. stand. jäännös	16,6	-16,6	
hän	N	143	236	379	
	%	4,3 %	28,7 %	13,8 %	
	Sov. stand. jäännös	-18,1	18,1		
tää	N	18	26	44	
	%	1,1 %	2,4 %	1,6 %	
	Sov. stand. jäännös	-2,8	2,8		
toi	N	40	14	54	
	%	2,4 %	1,3 %	2,0 %	
	Sov. stand. jäännös	2,0	-2,0		
Yhteensä	N	1687	1068	2755	
	%	100,0 %	100,0 %	100,0 %	

¹ Pearsonin riippumattomien otosten khin neliö -testin mukaan $\chi^2 = 340,7$; $df = 3$; $p < 0,001$.

Taulukossa 1 on ristiintaulukointi aineiston pronomineista jaoteltuina edellä esitellyn periaatteen mukaan – siis onko keskustelussa, jossa pronomini esiintyy, mukana toisilleen vieraita henkilöitä. Ristiintaulukoinnissa esitetyt sovitetut standardoidut jäännökset kuvaavat yhteyden suuntaa ja voimakkuutta. Jäännös lasketaan vähentämällä odotuksenmukaisesta esiintymämäärästä todellinen, aineistossa esiintyvä frekvenssi. Jäännösten sovitettamisen ja standardoinnin myötä voidaan verrata erikokoisia aineiston osia. Sovitettuja standardoituja jäännöksiä tarkasteltaessa muuttujien välistä yhteyttä pidetään tilastollisesti merkitsevänä ($p < 0,05$), kun jäännös on pienempi kuin -2 (negatiivinen yhteys, esiintymiä on vähemmän kuin odotettiin) tai suurempi kuin 2 (positiivinen yhteys, esiintymiä on enemmän kuin odotettiin). (Agresti, 2002, s. 80–81.)

Sekä aiempien institutionaalisia tilanteita koskevien havaintojen että lomakekyselyllä kerättyjen kielenkäyttäjien käsitysten mukaan odotettavaa olisi siis löytää positiivinen yhteys *hän*-pronominin ja vieraan puhekumppanin välille. Vahvasti tällainen tulos taulukon 1 ristiintaulukoinnissa löytyykin. Keskusteluissa, joissa mukana on jollekin puhujista vieras äänittäjä, kolmaspersoonaisista pronomini-vaikotuksista $28,7\%$ on *hän*-pronomineja (standardoitu jäännös $18,1$), kun taas tuttuja kesken äänitetyissä keskusteluissa *hän*-pronominin osuus on vain $4,3\%$. Tuttuja välisissä keskusteluissa käytetään vastaavasti enemmän *se*-pronomina (jäännös $16,6$).

Tulosta saattaa kuitenkin vääristää se, että niissä keskusteluissa, joissa paikalla on toisilleen vieraita henkilöitä, puhujat ovat tässä aineistossa useammin vanhoja kuin keski-ikäisiä tai nuoria. Vanhoilla pronomien käyttöä

tö on monipuolisempaa: nuorilla valtaosa pronominiiviittauksista on *se*-pronomineja, vanhoilla esiintyy tilastollisesti merkitsevästi enemmän etenkin *hän*-pronomineja mutta myös *tää* ja *toi*-pronomineja⁵. Jotta nähdään, voivatko keskustelijoiden tuttuuden mukaan ilmenevät erot johtua vain tästä aineiston vinoumasta, vaihtelua on syytä tarkastella monimuuttujamenetelmällä.

Valitsemani monimuuttujamenetelmä on luokitteleva puu. Sen periaate on, että algoritmi laskee muuttujien yhdistelmästä mahdollisimman hyvin aineistossa esiintyvää vaihtelua selittävän mallinnuksen (Eddington, 2010). Sovellus siis testaa, mikä muuttujista tuottaa merkitsevimmän eron ja jakaa aineiston sen perusteella kahteen tai useampaan luokkaan. Sitten syntyvät alaryhmät jaetaan uudelleen osiin seuraavaksi merkitsevimmän tekijän mukaan. CHAID-analyysissä jakautuminen jatkuu niin pitkälle kuin merkitseviä eroja ($p < 0,05$) aineistossa on. Tässä käyttämäni Exhaustive CHAID on puuanalyysistä käytetyimmän CHAID-analyysin muokattu versio, joka testaa syntyvän mallin alkuperäistä CHAID-algoritmia perusteellisemmin. (Biggs, de Ville & Suen, 1991; IBM 2011.) Olen käyttänyt CHAID- ja Exhaustive CHAID -analyysijä aiemmissa saman aineiston tarkasteluissa (Priiki, 2014b, 2015b). Erilaisia luokittelevia puita kielitieteellisissä tutkimuksissa ovat hyödyntäneet esimerkiksi Mirjam Ernestus ja R. Harald Baayen (2003, 2004), Norma Mendoza-Denton, Jennifer Hay ja Stephanie Jannedy (2003) sekä suomen kielen tutkimuksessa Laura Tyysteri (2015, puista ja niiden tulkinnasta s. 97–99).

Puuanalyysin heikkoutena on, että harvafrekventtisten varianttien väliset erot voi-

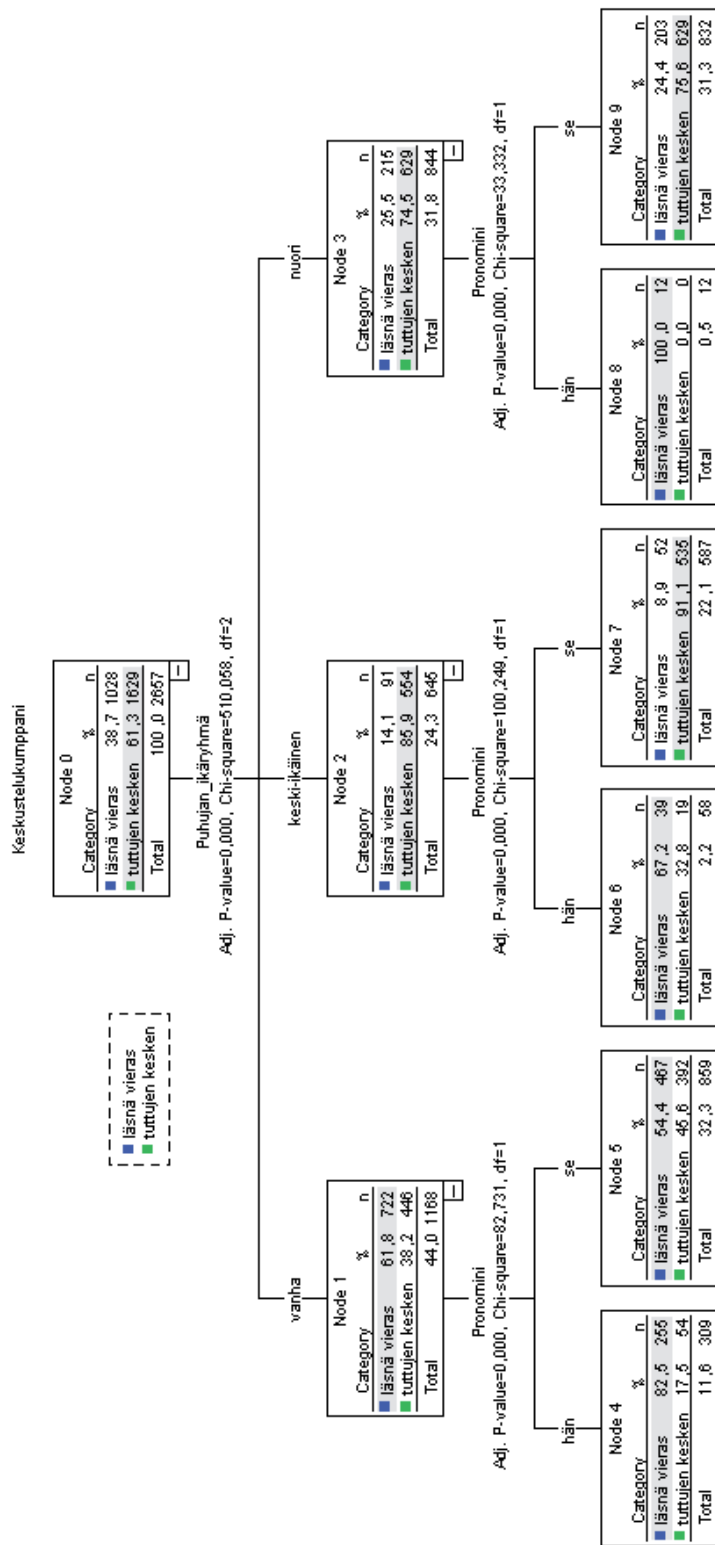
vat jäädä piiloon silloin puun kuvatessa vain frekventimpien varianttien esiintymistä. Tästä syystä tarkastelen ensin tässä aineistossa yleisimpiä pronomineja *se* ja *hän* ja sitten erikseen pronomineja *tää* ja *toi*. Tässä käytetty päätöspuu on tehty asettaen puun haarautumisen ehdoksi, että jokaisessa haarautuvassa noodissa on oltava vähintään 20 esiintymää ja syntyvässä haarassa 7 esiintymää (ks. Tyysteri, 2015, 98). Analyysi on ristiinvalidoitu, ja khin neliö sekä merkitsevyytaso on laskettu käyttäen uskottavuusosamäärätestiä (*likelihood ratio*)⁶. Merkitsevyytasoille on tehty Bonferronin korjaus. Prosenttiluvusta, joka ilmoittaa mallin selitysvahvuuden (ks. esim. Lewis, 2000; Magidson & Vermunt, 2005), ilmoitetaan myös keskivirhe (S).

3.1 *Hän ja se*

Kuviossa 1 esitetään aineiston *se*- ja *hän*-pronomiinien esiintymistä kuvaava päätöspuu. Tässä puussa selitettävänä muuttujana on keskustelukumppani – siis *se*, onko pronominiesiintymä tuotettu sellaisessa äänitteessä, jossa mukana on jollekin tarkasteltavista puhujista vieras äänittäjä. Taulukoissa näkyvät määrät ovat aineiston pronominiesiintymiä, jotka on tuotettu joko vieraan keskustelijan kuullen tai tuttujien kesken. Kuten edellä totesin, aineisto on sikäli vinoutunut, että vanhojen puhujien tallenteissa on muita useammin mukana vieras äänittäjä. Tästä syystä analyysiin on selittäviksi muuttujiksi otettu käytetty pronomini sekä puhujan ikäryhmä. Mikäli puuhun syntyisi haaroja vain puhujan ikäryhmän mukaan eikä lainkaan pronominin mukaan, edellä ristiintaulukoinnissa nähty pronominin ja keskustelijoiden tuttuuden välinen yhteys olisi vain aineiston vinoutumasta johtuvaa.

⁵ Nuorilla *tää*-pronominia on 0,6 % (sovitettu standardoitu jäännös -2,9) ja *toi*-pronominia 1,4 % (-1,4), keski-ikäisillä *tää*-pronominia 1,2 % (-0,9) ja *toi*-pronominia 1,5 % (-1,0), vanhoilla puolestaan *tää*-pronominia 2,5 % (3,5) ja *toi*-pronominia 2,6 % (2,2).

⁶ Tämä testi on pienille aineistoille luotettavampi kuin Exhaustive CHAID -analyysissä toisena vaihtoehtona oleva Pearsonin testi (IBM, 2011, s. 10).

Kuvio1. Puhetilanteen, puhujan iän sekä puhujan käyttämän pronominin hän tai se yhteys.¹

¹ Puumalli selittää 73,0 % esiintymistä (S = 0,008)

Kuvion 1 noodi 0 kuvaa aineiston tilanetta, kun tarkasteluun otetaan poissaolijaan viittaavat pronominit *hän* ja *se*. Noodit 1–3 ilmaisevat edellä esiin nostetun vinouman aineistossa. Vanhojen puhujien osa-aineiston *hän*- ja *se*-pronomineista siis peräti 61,8 % esiintyy keskusteluissa, joissa mukana on vähintään yhdelle puhujista vieras äänittäjä (noodi 1), kun taas aineiston keski-ikäisten tuottamista pronomineista vieraan läsnä ollessa on tallennettu vain 14,1 % (noodi 2). Se, että ensimmäinen haara syntyy puuhun puhujan ikäryhmän mukaan, tarkoittaa, että se kahtiajako, äänittääkö keskustelun vieras vai tuttu henkilö, on tässä aineistossa vahvemmin kytköksissä puhujan ikään kuin käytettyyn pronominiin. Tulosten kannalta olennaista on, että puu haarautuu kuitenkin kaikissa ikäryhmissä edelleen. Tämä osoittaa, että kaikissa ikäryhmissä äänittäjän tuttuudella ja äänitteessä esiintyvillä *hän*- ja *se*-pronomineilla on tilastollisesti merkitsevä yhteys. Edellä taulukossa 1 esitetty tendenssi, että *hän*-pronomineja käytetään vieraan läsnä ollessa enemmän, ei siis ole ainoastaan seurausta siitä, että vieraat äänittäjät ovat äänittäneet useammin vanhoja ihmisiä, jotka käyttävät muita enemmän *hän*-pronominia.

Noodien 4–10 prosenttiluvut osoittavat, kuinka suuri osa kunkin pronominin esiintymistä on tuotettu vieraan läsnä ollessa tai tuttujen kesken. Vanhoilla puhujilla pronominin *se* käyttö jakautuu melko tasaisesti tuttujen kesken ja vieraan mukana ollessa käytyihin keskusteluihin (noodi 5). Pronominin *hän* käyttö puolestaan keskittyy vieraan äänittäjän kanssa käytyihin keskusteluihin (noodi 4): *hän*-pronomineista peräti 82,5 % on tuotettu keskusteluissa vieraan kanssa. Samansuuntainen ero näkyy myös keski-ikäisten (noodit 6 ja 7) ja nuorten (noodit 8 ja 9) puheessa.

3.2 *Tää ja toi*

Edellä taulukossa 1 esitetystä koko aineiston ristiintaulukoinnista nähtiin, että vieraan mukana ollessa keskusteluissa käytetään enemmän *tää*-pronominia (jäännös 2,8, positiivinen yhteys) ja vähemmän *toi*-pronominia (jäännös –2,0, negatiivinen yhteys). Jäännösten arvot osoittavat, että yhteys on selvästi heikompi kuin *hän*- ja *se*-pronominiin kohdalla (jäännökset 18,1 ja –16,6) ja etenkin *toi*-pronominin tapauksessa vain juuri ja juuri merkitsevä. Pronomineja *tää* ja *toi* on aineistossa melko vähän, vain 44 ja 54 esiintymää, jolloin merkitsevä tulos voi johtua tässä tehdyn kahtiajaon karkeudesta ja jostakin sekoitavasta tekijästä – esimerkiksi yksilöllisten idiolektien eroista tai eri äänitteisiin tallentuneista erilaisista puhetoiminnoista. Kuten edellä totesin, aineiston vanhat puhujat käyttävät pronomineja *tää* ja *toi* nuoria enemmän. Kun pronominiin *tää* ja *toi* yhteyttä keskustelukumppanin tuttuuteen ja puhujan ikään tarkastellaan päätöspuuanalyysillä, ilmenee, että edellä ristiintaulukoinnissa (taulukko 1) havaittu ero on merkitsevä vain vanhojen puhujien ryhmässä. Tämä johtunee siitä, että vain heiltä on tallennettu riittävästi esiintymiä sekä tuttujen kesken että vieraan mukana ollessa. Henkilöviitteisten pronominiin *tää* ja *toi* vaihteluun näyttäivät vaikuttavan vahvemmin muut tekijät kuin keskustelukumppanin tuttuus (ks. esim. Etelämäki, 2006; Laury, 1997; Priiki, 2015b). Toisaalta aineisto kuitenkin vihjaa tendenssistä siihen suuntaan, että pronomini *toi* olisi yleisempi tuttujen kesken ja *tää* vieraan kuullen. Siitä, millaiset aiemmin havaitut tekijät näiden pronominiin vaihtelussa voisivat olla yhteydessä keskustelukumppanin tuttuuteen, kerron luvussa 5.

4 VIERAAN KANSSA HÄN, TUTTUJEN KESKEN SE

Edellä esitetyissä, karkealla jaolla tehdyissä määrällisissä havainnoissa selvää on, että vieraan äänittäjän seurassa pronominia *hän* esiintyy aineiston puhujilla enemmän kuin tuttu- jen kesken. Millaisissa yhteyksissä sitä tällöin käytetään? Tähän kysymykseen etsin vastaus- ta laadullisella tarkastelulla. Lähtökohtana on, miten pronominin käytön vaihtelu keskuste- lukumppanin tuttuuden mukaan kytkeytyy pronomien aiemmin havaittuihin tehtäviin. Tässä luvussa käsittelen pronomien *hän* ja *se* vaihtelua, seuraavassa luvussa puolestaan pronomineja *tää* ja *toi*.

4.1 Eläytyminen ja näkökulma

Kuten johdannossa totesin, puhekielessä *hän* on logoforinen pronomini, joka esiintyy referoidussa lausumassa viittaamassa johtolau- seessa mainittuun puhujaan. Monissa kielissä logoforiset pronominit toimivat varsinaisen referoinnin lisäksi myös ajatusten ja tuntei- den tulkinnessa (ks. esim. Culy, 2002, s. 202; Stirling, 1994, s. 2304). Suomen *hän*-prono- minillakin on todettu sellaista käyttöä (Priiki, 2011; Siitonen, 2008). Tämän tutkimuksen aineistosta olen aiemmin todennut, että *hän*- pronomineja esiintyy muita kolmaspersoo- naisia pronomineja useammin tunnetta tai kognitiivista toimintaa ilmaisevan verbin subjektina (Priiki, 2014b). Monesti muissa- kin yhteyksissä kuin tunne- tai ajatteluverbin subjektina *hän* vaikuttaa kytkeytyvän siihen, että lausuma tuotetaan ikään kuin referentin näkökulmasta. Tällainen osallistumiskehikon muokkaus on aiemmassa tutkimuksessa osoit- tautunut tavalliseksi *hän*-pronominin käyttö- tavaksi puhekielessä (tästä aineistosta Priiki, 2014b; lisäksi Lappalainen, 2010a; Priiki, 2011; Siitonen, 2008). Yleisyydestään huoli- matta eläytyvä ja tulkitseva *hän*-pronominin

käyttö vaikuttaa olevan puhujille melko tie- dostamatonta, sillä aineistoa tukevan lomake- kyselyn vastauksissa sitä ei kuvailla kertaakaan. Eläytyvien *hän*-pronomien luokittelu ja las- keminen luotettavasti on kuitenkin hankalaa, koska joissain tapauksissa vaikutelma näkö- kulman muutoksesta voi syntyä nimenomaan *hän*-pronominin käytöstä.

Keski-ikäisillä ja vanhoilla puhujilla aineis- tossa *hän*-pronominin käyttö referentin nä- kökulman ilmaisemisen yhteydessä on yleistä sekä tuttu- jen kesken että vieraan läsnä ollessa. Seuraava esimerkki 1 on tuttu- jen välisestä ky- läilykeskustelusta. Se on tallennettu Marjan⁷ kotona, ja mukana ovat Marjan lisäksi hänen tyttärensä Anna-Liisa, tämän hyvä ystävä Seija sekä Seijan tytär, joka äänittää keskuste- lun. Keskustelussa on muisteltu, miten Anna- Liisan poika Ville oli pienenä isovanhempien- sa – siis Marjan ja tämän nyt jo edesmenneen miehen Pekon – luona paljon hoidossa, mihin Pekko suhtautui joskus hieman negatiivisesti.

Katkelmassa 1 on kaksi puheena olevaa hen- kilöreferenttiä, Ville ja Pekko. Heihin viitta- taan vaihtelevasti nimillä, anaforisella nollalla ja *se*-pronominilla. Rivillä 19 Anna-Liisa käyt- tää kuitenkin pronominia *hän* kesken jäävässä vuorossaan *mut se vaan häiritti hänen-*. Yh- tenä synnä *hän*-viittaukseen voi olla referent- tien erillään pitäminen, koska edellä *se*-viittaus kohdistuu Villeen, kun taas *hän*-pronominin referentti on Pekko. Nähdäkseni viittauksessa olennaista kuitenkin on, että *hän*-pronominia käyttämällä Anna-Liisa eläytyy Pekon näkö- kulmaan ja tuo esiin Pekon tulkinnan tilan- teesta – keskustelussahan on juuri esitetty, että Ville ei todellisuudessa ollut isovanhempien- sa luona häiriöksi. Lausumassa ikään kuin kai- kuu toinen ääni, jonka sananmukainen viesti ei välttämättä ole sama kuin puhujan itsensä (*hän*-pronominin käytöstä kaiutuksessa ks. Priiki, 2014a).

⁷ Puhujien ja esimerkeissä esiintyvien yksityishenkilöi- den nimet on muutettu.

(1) Se vaan häiritti hänen (Sapu-187)

01 Marja: ja Pekko oli ni_j kiukkuine_j ku mää pirin tälläi sylisäni
 02 sitä: ja nuku:ti.
 03 Anna-Liisa: ni
 04 Marja: ei lainka sit tykä_{nny} vaikka ittes suakin nukutti [ain.
 05 Anna-Liisa: [joo
 06 Marja: joo
 07 Seija: jaa
 08 Anna-Liisa: eikä Ville mikkää m- p- paha varmaan=[ollu,
 09 Marja: [ei ollu ku oli
 10 hiljaa.
 11 Anna-Liisa: ↑ni
 12 Seija: ↑nii
 13 Anna-Liisa: eikä ilkee ei se tääl [varmaam mittää pahoja tehny.]
 14 Marja: [< ei ollu ei >]
 15 [ollukka ei.
 16 Seija: [nii::
 17 Anna-Liisa: .joo
 18 (1.0)
 -> Anna-Liisa: [mut se vaan (.) [häiritti hänen-
 20 Seija: [joo
 21 Marja: [→mutta< k- kaikkia kum Pekko jottain
 22 sano ni se ni kyl se kaikki kuuli vaikka se oli- sano
 23 äkkiä sit ku sillai (.) jottain ilkeestis sillai kum Pekko
 24 sano jottain ilkeestij ja luuli ettei se kuuntele

Nuorten puhujien äänitteissä poissa puhe-tilanteesta olevaan henkilöön viitataan eläytyvissä konteksteissa *hän*-pronominilla vain silloin, kun keskustelussa on mukana vieras henkilö, jota useissa tapauksissa voidaan myös pitää *hän*-viittauksen sisältävän vuoron pääasiallisena vastaanottajana. Vuorot nimittäin usein sisältävät sellaista taustatietoa, jota vieras tarvitsee seuratakseen keskustelua, ja etunimien käytön sijaan sellaisia viittauksia, jotka ilmaisevat referentin suhdetta puhujaan. Kun taas kaikki keskustelijat äänittäjä mukaan lukien ovat keskenään hyvin tuttu-

ja, *hän*-pronominia ei nuorten aineistossa esiinny edes silloin, kun referentin tunteita ja ajatuskulkuja tulkitaan. Poikkeus on dramatisoiva valittaminen, jossa esiintyviä *hän*-pronomeineja kielenkäyttäjät pitävät ironisina (Priiki, 2014a). Selvästi logoforisissa asemissa eli puhumisverbisillä johtolauseilla merkityissä referaateissa, joissa kolmaspersoonainen pronomini viittaa johtolauseessa mainittuun lausuman alkuperäiseen tuottajaan, nuorilla-kin kuitenkin on miltei aina *hän*, kuten esimerkkikatkelman 2 rivillä 15 keskenjäävässä referoinnissa *se sanoo hän ei*-.

(2) Ei se tykkää ajjaap pikatiätä (Sapu-190)

01 Karri: eeh. oom mää melkei ↑Heinoꝝ kyytisä ollun ni melkeij jo ku
 02 olis [sokkeej kyytisä.
 03 N: [.hh
 04 h hh
 05 Mika: .hh h-
 06 Karri: [vä- välillä ainaki.
 07 Mika: [em mää tiäk kui Heino (.) Heino meinaan (.) (mää) et mitä
 08 vitsii et kuis siit Tuiskulal läpi siim mennee piänet tiät
 09 ne on tälläi talvel [hiukaꝝ kamalas kunnos]
 -> Karri: [mt kais se katos se ei] ei se tykkää
 11 ↑ajjaap pikatiätä. [se sannoo aina.
 12 Mika: [siitt=on pa:ljom parempi ajjaan
 13 niinkun [tämmösel (tiällä).
 -> Karri: [↑juu↑ jo::n talvella mut ↑silti se joteꝝki (.)
 -> aina se sannoo hän ei- se välttää aina pika:tiätä.
 16 Mika: .nh ihme ettei se os soittanum meinaaꝝ ku se menee ihav
 17 viärest(ä).
 -> Karri: sill=on kii:rev varmaa,
 19 Mika: mihi,
 20 Karri: töihi.
 21 Mika: [ee- nim mum meinaaꝝ jos taka-
 -> Karri: [ni aamulla mt sik ku se tullee taka:si. kais sill=on
 23 kiirek kotioj jo.
 24 Mika: h häh hah h
 25 Karri: @saunaah@.
 -> Mika: ei se ok kertaaka soittanu.
 27 Karri: ni se om mennys siittä vuare. varmaa.
 28 Mika: mh. em mä=0 es tiänny et se käy omal autol ku ai ai se o
 29 >sanonu< et se käy se joꝝku tyäkaveriꝝ [(kyyril).
 31 Karri: [ei mut jos se
 32 mennee sen tyäkaveriꝝ kyytisä siittä.
 33 Mika: juu.
 34 Karri: ei se meek kylä (mum meh-) (.) mum miälestä omalla. katos
 35 sen takia se ei varmaan=os soittanus se mennee sen katos
 36 se joꝝku äijjäꝝ kyytisä.
 37 Mika: juu juu.

Esimerkissä 2 keskustelevat parikymppiset Karri ja Mika. Äänittäjä (N) on Karrin sisko, joka on tuntenut Mikankin jo vuosia. Myös Heino, josta miehet puhuvat, on ollut paikalla äänityksen aikana, mutta katkelma on äänitteen loppupuolelta, ja Heino on lähtenyt jo

kotiin. Mika ihmettelee ensinnäkin, miksi Heino kulkee töihin pikkuteitä pitkin (alk. r. 7), ja toiseksi, miksi Heino ei ole käynyt kylässä, vaikka tämän reitti kulkee Mikan kodin ohi (alk. r. 16).

Katkelman 2 keskustelussa on tulkintaa ja pohdintaa Heinon ajatuksista ja tarkoituksiperistä tämän näkökulmasta käsin, mutta siinä ei esiinny yhtäkään ei-logoforista *hän*-viittausta. Esimerkiksi rivillä 10 Karri käyttää *se*-pronominia: *kais se katos se ei ei se tykkää ajjaap pika-tiätä*. Kaikkien puhujien repertuaariin poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön viittaava eläytyvä *hän*-pronominin käyttö ei siis vaikuta kuuluvan ainakaan tuttujen kesken keskusteltaessa. Katkelmassa 2 puhuvalla Karrilla esiintyy aineiston äänitteissä paljon kolmaspersoonaisia pronomini- viittauksia, mutta ei-logoforista *hän*-pronominia hän käyttää ainoastaan viittaamaan äänitystilanteessa läsnä olevaan 3-vuotiaaseen tyttärensä. Tällöin konteksti on tulkitseva. Läsnäolijiaan viittaavat *hän*-pronominit ovat aineistossa suhteellisesti yleisempiä kuin poissaolijiaan viittaavat, ja niiden tehtäviä olen tarkastellut toisaalla (Priiki, 2012, 2015a).

4.2 Vieraalle suunnatut vuorot

Kun tarkastellaan aineiston konteksteja, joissa *hän*-pronomineja tuotetaan vieraan äänittäjän läsnä ollessa, ensimmäisenä huomiota kiinnittää, että monet *hän*-pronomineista esiintyvät nimenomaan vieraalle äänittäjälle suunnatuissa lausumissa. Aineiston nuorilla puhujilla ei-logoforisia poissaolijiaan viittaavia *hän*-pronomineja esiintyy ainoastaan vieraan äänittäjän seurassa käydyissä keskusteluissa. Niissä ne sijaitsevat usein vieraalle äänittäjälle suunnatuissa taustoituksissa, joissa lisäksi monissa tapauksissa on referentin asemaan eläytyvä konteksti (ks. jäljempänä esimerkki 4).

Vanhoilla ja keski-ikäisillä puhujilla *hän*-pronomineja esiintyy aineistossa melko paljon sekä tuttujen kesken että vieraan kanssa käydyissä keskusteluissa, ja niillä on monen-

laisia esiintymiskonteksteja. Vanhemmat puhujat käyttävät nuoria useammin vieraalle suunnatuissa taustoituksissa *hän*-pronominia myös ilman eläytyvää sävyä.

Esimerkki 3 on tallennettu keski-ikäisen Mairen kotona. Kahvipöydän ääressä istuvat Maire ja äänittäjän lisäksi Mairen teini-ikäinen tytär, joka on katkelman ajan hiljaa, sekä Mairen täti Enni, joka on kutsuttu paikalle äänitystä varten. Äänittäjä (N) on suomen kielen opiskelija, joka tuntee Mairen toisen, Turussa opiskelevan tyttären mutta ei ole tavannut tämän perhettä aiemmin. Esimerkin kohdalla äänitystilannetta on kestänyt noin 20 minuuttia, ja ennen katkelman alkua on keskusteltu äänitteisiin vahingossa tulevan taustahälyn aiheuttajista ja kommentoitu teeveden kuumuutta. Nämä aiheet on käsitelty loppuun, ja keskustelussa on melko pitkä tauko (r. 3), kunnes Maire aloittaa uuden topiikin.

Mairen miesystävän koulutuksen ja asuinhistorian voidaan olettaa olevan muille keskustelijoille tuttuja, joten häntä koskevat taustatieto on suunnattu äänittäjälle, joka ei tunne miestä. Tämä ilmenee esimerkiksi siitä, että Maire nimeää referentin sanalla *miäsystävä* (r. 4) eikä vaikkapa tämän etunimellä. *Miäsystävä*-viittauksen jälkeen Maire käyttää viittaamiseen toistuvasti *hän*-pronominia. Paikoitellen kyse on referoinnista, mutta *hän*-viittauksista vain muutamat (r. 7, 17 ja 20) ovat selvästi logoforisissa asemassa eli seuraavat puhumisverbillistä johtolauseetta ja viittaavat sen subjektiiin. *Hän*-viittauksia esiintyy myös johtolauseissa *sanoa*-verbin subjektina – kontekstissa, jossa *hän* ei ole järin tavallinen aineistossa yleisesti ottaen (Priiki, 2014b). Koska pronomini on tässä katkelmassa yhtäjaksoisesti *hän*, pronominin vaihtelulla ei osoiteta näkökulman muutosta.

(3) Hänn=o Siikaisist (Sapu-211)

01 Maire: jokos tämä: olis jähtyny. ettei polttais suutaa.
 02 Enni: kh khm ((yskii))
 03 (8.5)
 -> Maire: munn=om miäsystävä (.) hän=on Siikaisist koto:si (.)
 05 asuu Porissa mt mut on=ol- opiskellu(p) p- pitkää (.)
 06 Tampereella (.) Tampereel siäl Tekus ja- ja tota noi
 -> ni (.) ni ni? †hän sano et hän huomas semmosen (.)
 -> määki- ensin h- ajattelin et et hänki on niinku
 09 †Tampereelt?
 10 N: mhh
 -> Maire: et se oli jotenki niinku sit (.) vaik hän=on olluj jo
 12 vuosikymmenii Porissa ni jotenkin se (.) murren siältä
 13 viittas niinku Tampereen suuntaa.
 14 N: .joo
 -> Maire: mut sit- sit nii hän sano just eilen- puhuttiin kum
 -> mää kerroin et sää olet tulos ni (.) hän sano et no
 17 †semnose hän=o ainaki huaman et sää sanot sää ja
 18 mää,
 19 N: mm.
 20 Maire: ku hän sanoo säh ja mäh.
 21 N: †mm. .mhh
 22 (2.5)
 23 Maire: et tääl (.) venytettääm mut sit toises paikois
 24 lyhennettää.
 25 N: joo. [.jhh
 26 Maire: [tasapaino pitää säily(ttää).
 27 N: mh h h h

Näyttää siis siltä, että vieraille keskustelukumppanille osoitetuissa selityksissä ainakin keski-ikäiset ja vanhemmat puhujat käyttävät *hän*-pronominia laajemmin kuin vain referoinnin tai muunlaisen eläytymisen yhteydessä. Tämä liittyy siihen, että kuten haastatteluissa ja asiakaspalvelutilanteissa (ks. Lappalainen, 2010a, 2010b), myös vieraan henkilön kanssa keskustellessaan ihmiset ovat tietoisempia siitä, millaista kieltä käyttävät, ja

pyrkivät valitsemaan kohteliaammiksi mieltämiään muotoja. Aineistona olevan kyselyn perusteella *hän* kuuluu myös satakuntalaispuhujien mielikuviin juuri kohteliaampaan kieleen. Eräs vastaaja kirjoittaa avoimeen kysymykseen *hän*-pronominin käyttötilanteista näin: ”Luonnostaan haluaisi käyttää *se*-sanaa mutta tuntee loukkaavansa etenkin juttukaaveria, jos *ko*-sanaa käyttäisi. Silloin saattaa käyttää *hän*-sanaa hieman väkinäisesti.”⁸

⁸ Lainauksiin on lisätty kursiivit ja niistä on korjattu kirjoitusvirheitä.

Kuten edellä totesin, ainakin tämän aineiston nuorten kielessä poissaolijaan viittaavan *hän*-pronominin käyttö näyttää usein edellyttävän vieraan kuulijan lisäksi myös tietynlaista näkökulmaa. Kiinnostava kysymys on, käyttäisivätkö nuoretkin *hän*-pronominia vanhempien tapaan laajemmin, jos äänittäjä – sen lisäksi, että hän on vieras – olisi heitä selvästi vanhempi. Tässä tarkasteltavat tallenteet ovat kaikki parikymppisten opiskelijoiden äänittämiä.

Esimerkissä 4 keskustelijoina ovat nuoret ystävykset Sanna, Martta ja Piia sekä samankäinen äänittäjä (N). Aineistoa keräävä opiskelija ei ole tavannut muita keskustelijoita aiemmin, sillä tapaaminen on järjestetty hänen ja Sannan yhteisen ystävän kautta. Katkelma alkaa tilanteesta, jossa keskustelijat ovat pohdineet murteiden eroja ja Sanna on käyttänyt yleisgemiinaatiollista *puhhuu*-muotoa.

Katkelmassa Sanna viittaa *hän*-pronominilla avopuolisoonsa lausumassa (r. 5), joka sisältää sellaista taustatietoa, joka on tuttua muille

keskustelijoille paitsi äänittäjälle. Äänittäjä ei tunne Sannan taustaa niin hyvin, että tietäisi, missä tämän puoliso on opiskellut, joten Sanna selittää, miksi mies inhoaa Kokemäen murretta: *ko hänn=o joutunuk käymää ammattikoulu Kokemäel*. Lausuman sisällön lisäksi Sanna ilmaisee orientaatiota äänittäjän tietoihin sillä, että lausuman alussa (r. 5) hän viittaa mieheensä lausekkeella *tää mum miäheni* eikä esimerkiksi nimellä. Äänittäjähän ei välttämättä muista Sannan puolison nimeä, vaikka se äänitetyssä keskustelussa onkin käynyt ilmi.

Katkelmassa esiintyy vaihtelua Sannan puolisoon kohdistuvien *hän*- ja *se*-viittausten välillä, ja vaihtelulla voidaan nähdä ilmaistavan näkökulman vaihtelua. *Hän*-viittaukset tulkitsevat Sannan puolison kantaa käsiteltävään aiheeseen, mikä ilmenee myös käytettyjen verbien (*vihata*, *joutua*) valinnassa. Katkelman lopussa omia havaintojaan raportoidessaan Sanna puolestaan vaihtaa viittaukseksi *se*-pronominin (r. 10–11).

(4) Kokemäkiläisii sanoja (Sapu-167)

01 Sanna: puhhuu nyt mul tuli kyl sillai kokemäkiläi[sittäin
 02 Martta: [aij joo
 03 Sanna: mää puhum muutev välil kokemäkee [aika paljo.
 04 Martta: [nim puhut.
 -> Sanna: ja sit tää (.) mum miäheni vihaa sitä ko hänn=o (.)
 06 joutunuk käymää ammattikoulu Kokemäel ja [sano et hänn=ei
 07 N: [hh
 08 Sanna: [ennää ikin siihem pitäjää [ast(h)u h h s(h)ej jälkee .hh
 09 N: [.hh [h h h h h
 10 Sanna: ja sit se on aina hermona ku mul tul- tullee näitä
 11 kokemäkilä:isii (.) sanoja.

4.3. Tiedostettu kohteliaisuus

Toisin kuin nuorten äänitteissä, keski-ikäisillä ja vanhoilla puhujilla poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön viittaavia, ei-logoforisia *hän*-pronomineja esiintyy jonkin verran myös silloin, kun kaikki keskustelijat äänittäjä mukaan lukien ovat toisilleen tuttuja. Tällöin kyse on usein edellä esitellystä eläytymisestä tai näkökulman vaihtelusta, mutta myös muunlaiset tekijät vaikuttavat mahdollisilta *hän*-pronominin käytön laukaisijoilta. Logoforisuudesta juontuva eläytymiskäyttö on puhujille pitkälti tiedostamatonta, kun taas monet muut *hän*-pronominin esiintymistilanteet keski-ikäisten ja vanhojen puhujien kielessä tässä aineistossa selittynevät sillä, että puhuja jostakin syystä kiinnittää enemmän huomiota kieleensä ja siihen, millä

sanalla viittauksen tekee. Kyselyssä eräs vastaaja kertoo: ”Jos tuntuu, että oli epäkohteliasta sanoa jostakin *se*, saatan korjata *häneksi*”. Toinen puolestaan mainitsee, että ”toisinaan joutuu punnitsemaan aika kauan, kumpaa sanaa käyttää”.

Tällaisia korjauksia, joissa puhuja korjaa ensin käyttämänsä muun pronomini viittauksen *hän*-pronominiksi tai tuottaa epäröinnin jälkeen pronominin *hän*, esiintyy aineistossa joitakin, mutta on mahdotonta todeta varmasti, onko juuri pronomini korjauksen perimmäinen syy. Esimerkissä 5 keski-ikäiset ystävykset Seija ja Anna-Liisa, Seijan tytär (N) ja Anna-Liisan äiti Marja puhuvat äänityksen innoittamina murteista. Seija paheksuu sitä, että hänen Kaakkois-Suomessa pitkään asunut veljensä on omaksunut puheeseensa itämurteisia muotoja.

(5) Hän on siälä nym meinaan (Sapu-164)

01 Seija: mutta kylä se vaan sillai on että kun öö no mun kiv
 02 velipoika on siälä: siälä (.) Miähikkäläsä nin .hh nin kyl
 -> se niiv vääntää mie:: ja sie ja kylä- kyä [se munGin
 -> N: [joo siihen
 05 Seija: korvaani ottaa] <kaueesti> [että ku Isto .hh
 06 N: oj kyllä tarttunu]
 07 Anna-Liisa: [jaa::
 08 Seija: ihan tyrvääläinej ja puhuu @mie:: [sie::e
 09 N: [mh
 10 Anna-Liisa: mjaa:
 11 Seija: [mie: sie::
 -> Marja: [onk se >onk se< †karjalaisia sit vai?
 -> Seija: >ei mutta< häl on siältä: niškun siältä Savommaasta se
 14 öö rouvva.
 15 Marja: >jaa<
 -> Seija: [ni se on-
 17 Marja [niih
 -> Seija: ja öh hänn=on siälä nym meinaan vaik on Tyrväältä
 19 †kotosi.
 20 Marja: jaaha.
 -> Seija: nin kyä se sille on tarttunuk kaueestis se
 22 Marja: jaaha.
 23 Seija: murre.

Ensimmäisen substantiiviviittauksen (r. 1–2, *munkiv velipoika*) jälkeen Seija viittaa veljeensä *se*-pronominilla (r. 3). Samoin jatkavat äänittäjä ja Marja, mutta sitten (r. 13) Seija vaihtaa viittauskeinon *hän*-pronominin. Seuraavassa lausumassaan (r. 16) hän käyttää ensin *se*-pronominia mutta epäröi sitten ja korjauksessa (r. 18) vaihtaa sen *hän*-pronominiksi. Tämän jälkeen (r. 21) Seijan viittauskeinona on taas *se*.

Katkelman 5 puhujista Marja on huonokuuloinen, mikä näkyy hetkittäin keskustelun ongelmina. Tässäkin kohdassa hän kysyy (r. 12) Seijan veljestä *onk se karjalaisia sit vai*, vaikka Seija on juuri edellä maininnut veljensä olevan *ihan tyrvääläine* (r. 8). On mahdollista, että pronominiviittauksen vaihtuminen katkelmassa 5 liittyy tähän vuorovaikutuksen ongelmaan. Olen nimittäin samasta aineistosta todennut, että läsnäolijaan viitattaessa *hän*-pronomini esiintyy usein silloin, kun referentin vuoro vaatii selitystä tai puhujat ratkovat tapahtunutta väärinymmärrystä (Priiki, 2015a). Kyselytutkimuksen vastauksista puolestaan voidaan päätellä, että puhujat pitävät *hän*-pronominin käyttöä henkilöihin viittaamassa *se*-pronominia kohteliaampana vaihtoehtona myös silloin, kun viittauksen kohde ei kuule keskustelua. Katkelmassa 5 siis rivin 13 vuorossa esiintyvä *hän* pehmentäisi sitä, että Seija joutuu korjaamaan Marjan väärinymmärrystä.

Toisaalta kohteliaan pronominalinnan vaatimus voi katkelmassa ilmetä myös siinä, että Seija kokee tarvetta pehmentää veljeensä kohdistuvaa arvostelua, jolloin hän kohteliaaksi koettua pronominia käyttämällä ilmaisee arvostavansa veljeään tämän toiminnan negatiivisesta luonnehdinnasta huolimatta. Pehmentämiskäytöstäkin on aiempia havainnot läsnäolijaan viittaavan *hän*-pronominin kohdalla (Priiki, 2012; ks. myös Lappalainen, 2010a).

Kyselytutkimuksen vastausten perusteella on selvää, että *hän*-pronominin niin kutsuttu kohteliaisuuskäyttö on tiedostetumpaa kuin sen eläytymiskäyttö. Miltei kaikki vastaajat kertovat jollakin tavoin *hän*-pronominin olevan muita pronomineja kohteliaampi viittauskeino. Tavallinen vastaus kuvailee, että *hän*-pronominia olisi syytä käyttää tietynlaisiin henkilöihin viittaamassa tai tietyssä seurassa mutta tästä huolimatta sitä ei useinkaan käytetä. Referentteinä, joihin viittaamaan *hän* olisi sopiva, mainitaan esimerkiksi vanhat, vieraat, arvostetut tai kuolleet henkilöt. Tässä tarkasteltavassa aineistossa – vastoin puhujien käsityksiä – *hän*-pronominit viittaavat varsin harvoin puhujalle vieraaseen tai institutionaaliseen henkilöön⁹. Nähdäkseni tämä johtuu siitä, että eläytymiskäyttö on läheisistä henkilöistä puhuttaessa luontevampaa kuin vieraista ja että henkilön esittäminen institutionaalisisessa roolissa ei tarkoita, että hänestä puhuttaisiin arvostavaan sävyyn.

Tulkintani mukaan tietoinen hienotunteisuus ja kohteliaisuus ovat syitä sille, että seuraavassa katkelmassa 6 puheena olevaan henkilöön viitataan pääosin *hän*-pronominilla tuttujen puhujien välisessä keskustelussa. Katkelmassa on nimittäin puhe kuolleesta henkilöstä. Tilanne on aito kyläilykeskustelu, jossa edellisessäkin katkelmassa puhuva Seija on äänittäjänä toimivan tyttärensä kanssa vierailulla nuoruudenystävänsä Merjan ja tämän äidin Irjan luona.

Katkelmassa 6 sekä Irja että Seija viittaavat Irjan edesmenneeseen mieheen pronominilla *hän* useita kertoja. *Se*-viittaukset (r. 17 ja 33) ovat painottomia ja viittaussuhteeltaan epätarkkoja. Pronominien vaihtelussa ei täs-

⁹ *Hän*-pronomineista 8,2 % (sovitettu standardoitu jäänös –5,3) viittaa henkilöön, jonka puhuja on tavannut vain kerran tai ei koskaan (esim. satunnainen lääkäri sairaalakäynnillä tai julkisuuden henkilö), 55,7 % (1,2) tuttavaan ja 36,1 % (3,1) perheenjäseneneen tai ystävään.

sä näy sellaista kuviota, että *hän*-viittaukset ilmaisisivat referentin näkökulmaa, vaan *hän* esiintyy puhujan näkökulmastakin tuotetuissa yhteyksissä, esimerkiksi Seijan vuorossa *muistan=että hän sairasti sitte*. Nähdäkseni tässä *hän*-pronominin käyttö voikin olla pu-

hujille ainakin jossain määrin tietoinen valinta käyttää vainajasta puhuttaessa harkitumpaa kieltä samaan tapaan kuin vieraan henkilön läsnä ollessa tai pehmentämässä vuoroja, jotka muuten voitaisiin kokea ongelmallisiksi.

(6) Oliko hän tässä loppuun=asti (Sapu-202)

01 ((Merja kaataa kahvia))
 02 Irja: joo et to- [tullee] nys sit
 03 Seija: [kiitos]
 04 Merja: [em mää huomannuk kyssyy mut ukais sää kahvii [↑juat.
 05 Irja: [kolmetoist vuot (aikaa)
 06 N: [joo::
 07 (kiitos)
 08 Seija: .joo
 09 Irja: marraskuus.
 10 Seija: [jaaha.
 11 Irja: [joo.
 -> Seija: oliko hän tässä loppuun=astit [tässä [kotona,
 13 Irja: [oli.
 14 Merja: [koton juu.
 15 Seija: jaa,
 -> Irja: juu kyl hänel paikka tual=o- [vuareosastolla ois ollum
 17 Merja: [(juu mut s=ei sit halunnu et)
 -> Irja: mut (.) hän [sano koht jo teki selväks
 19 Seija: [nih,
 20 Irja: hänn=ei sit- hän haluaa olk koton.
 21 Seija: nii:.
 22 Merja: ja sit Raija oli katos [sit viimisev [viikon (tääl)
 23 Irja: [joo [sit Raijja oli
 24 viimisev [viikon katok ku [piikkii täyty
 25 Seija: [a:ha.
 26 Merja: [et ant- (nhii)
 27 Irja: [antaa ni,.
 28 Seija: [nii.
 29 Merja: jaa mut (maito).
 30 Seija: [.juh vain ni.
 31 Irja: [(mt toi)
 32 (1.0)
 33 Irja: ei <sitä> sitt=ois voinuk koton ennää se [(--)
 34 Seija: [kyä siittä
 35 varmaa joskus Merjan kans [puhetta [oli
 36 Irja: [niij.
 37 Merja: [joo
 38 Seija: mutta mää sano et mun=on nin ku häipynyn nym muistoista
 -> [se mutta muistan=että hän]
 40 Merja: [ei niit kato] sillai muist.
 41 Seija: sairasti sitte.

5 MILLOIN TÄÄ TAI TOI?

Edellä määrällisessä analyysissä (luku 3.2) löytyy tilastollisesti merkitsevä tendenssi, että tuttujen kesken aineistossa esiintyy enemmän pronominia *toi* ja vieraan äänittäjän mukana ollessa enemmän pronominia *tää*. Yhteys on kuitenkin paljon *hän*-pronominin ja vieraan äänittäjän yhteyttä heikompi, vain juuri ja juuri merkitsevä.

Aiempien, samasta aineistosta tehtyjen havaintojen mukaan pronominin *tää* ja *toi* esiintymistä viittauksina poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön aineistossa selittää parhaiten niiden esiintyminen osana eteenpäin lohkeavaa konstruktia (*se oli iha hullu se hammaslääkäri*) sekä tarkoitteen ensimmäisenä mainintana. Näiden käyttötapojen laadullisessa tarkastelussa olen todennut, että *tää*-viittauksella keskusteluun tuotu referentti määritellään aineistossa aina myös jollakin muulla viittauksella. Tässä tarkasteltavan aineiston monenkeskisissä keskusteluissa *tää*-viittauksella esitellään siis referentti, joka ei välttämättä ole kaikkien kuulijoiden pääteltävissä kontekstin perusteella, mutta keskustelun osallistujista ne, jotka tietävät kenestä puhutaan, voivat auttaa referentin määrittelyssä. (Priiki 2015b; ks. myös Laury, 1997, s. 105.)

Tällainen käyttö vaikuttaisi luonteeltaan referentistä, joka ei ole keskusteluun osallistuvalla vieraalle äänittäjälle tuttu. Esimerkissä 7 vanha puhuja kertoo nuorelle äänittäjälle Harjavallan eläkeläisten tapahtumasta, jossa teemana oli ollut kotiseutu ja puhumassa erilaisia paikallisia merkkihenkilöitä. Pronomini *tämä* tuo keskusteluun uuden referentin lohkeamakonstruktion osana, kuten aiemman tarkastelun (Priiki 2014b) perusteella on yleistä. Etelämäki (2006) toteaa, että pronominin *tämä* tehtävä on esitellä tarkoite ja että tausta, jota vasten *tämä* tulkitaan, on epäsymmetrinen. Määrittely pätee esimerkkiin 7: siinä *tämä*-pronominin käyttö kuvastaa puhujan oletusta, ettei äänittäjä välttämättä tiedä, kuka pronominin viittauskohde on, ja puhuja määrittelee referentin samassa vuorossa (*mikä oli ministerinä, Toivo Tee Pohjola*). Tällaisia tilanteita, joissa puhuja kertoo omasta elämästään ja kotiseudustaan asioita, joihin vastaanottajalla ei ole itsenäistä pääsyä, on aineistossa enemmän niissä keskusteluissa, joissa mukana on vieras äänittäjä, mikä voi selittää *tää*-pronominin frekvenssiä niissä.

(7) Tämä Toivo Tee Pohjala (Sapu-163)

01 Aila: ööm no ei kaikki ollu harjavaltalaisii syntyperäsii. mut
 02 oli: semmone: ööm >semmone< Raisa Torroki oli (.) on oikee
 03 yli kahdeksanjymmenej ja (.) on oikei aitoi
 04 harjavaltalaisii. ja totaa (.) kyl ne kerto >kyllä ja<
 -> sitt=oli tämä: (.) mikä oli ministerinä (kai) tämä Toivo
 06 Tee Pohjala. hän kerto sitte (.) kaikki: Harjavallast sit
 07 vanhoi asioita [sit mitä: hein kohdalla se on ollu ja
 08 N: [hmm
 09 Aila: kuin paljon tää om muuttunu (.)
 10 N: .jhoo
 11 Aila: tää Harjavalta.

Toi-pronominienvaihtelu kytkeytyy aiempien havaintojen mukaan toisaalta kontrastin luomiseen, toisaalta sanahakuihin ja muihin hankaluuksiin referentin määrittelyssä (Laury, 1997, s. 103–104, 110; Priiki, 2015b). Voi olla, että referenttien vastakkainasettelua tehdään enemmän tuttujen välisissä keskusteluissa kuin vieraan mukana ollessa, mutta tämän toteaminen vaatisi suuremman aineiston ja kattavan laadullisen analyysin siitä. *Toi*-pronominienvaihtelu sanahakukäyttö on runsasta yhdellä aineiston informantilla, edellä esitetyissä katkelmissa 1 ja 5 puhuvalla huonokuuloisella Marjalla, jota on äänittänyt tuttu ihminen. Näin pienessä otoksessa tällainen aineiston vinouma voi vääristää tuloksia.

6 LOPUKSI

Olen tässä artikkelissa tarkastellut sekä määrällisesti että laadullisesti sitä, miten keskustelun osallistujien keskinäinen tuttuus on yhteydessä keskustelussa käytettyihin kolmaspersoonaisiin pronominienvaihteluihin, joiden referenttinä on poissa puhetilanteesta oleva henkilö. Jaoin määrällistä analyysiä varten aineiston karkeasti kahtia sen mukaan, onko äänitetyssä tilanteessa mukana joku, jota kaikki tarkastelun kohteena olevat puhujat eivät ole aiemmin tavanneet. Tilastollisessa tarkastelussa keskustelijoille vieraan henkilön mukana olo kytkeytyy *hän*-pronominienvaihteluun suurempaan frekvenssiin niin nuorten, keski-ikäisten kuin vanhojen puheessa.

Myös pronominienvaihtelu *tää* ja *toi* suhteellisen esiintymistiheyden ja puhekuppanin tuttuuden välillä on tilastollisesti merkitseviä, joskin paljon pronominienvaihtelu *hän* ja *se* välistä eroa heikompia yhteyksiä. Osittain tämä johtuu pronominienvaihtelu *tää* ja *toi* harvakkosta frekvenssistä aineistossa. Voidaan kuitenkin päätellä, että pronominienvaihtelu *tää* ja *toi* esiintymisfrekvenssiin ovat vahvemmin kytöksissä muut tekijät kuin keskustelukuppanin tut-

tuus, esimerkiksi aiemmissä tutkimuksissa tarkasteltu eteenpäin lohkeava konstruktio sekä pronominienvaihtelu ensisijaisena (Priiki, 2015b). Sitä, että analyysissä saadaan näkyviin juuri ja juuri tilastollisesti merkitseviä yhteyksiä, voi selittää jokin enemmän erilaisiin puhetoimintoihin ja niiden käyttöön erilaisissa tilanteissa liittyvä tekijä, joka vaatisi tarkempaa laadullista jatkotarkastelua.

Aineiston nuorilla puhujilla *hän*-pronominienvaihtelu esiintyy yleisesti ottaen varsin vähän, ja pronominienvaihtelu löytyykin varsin tarkkarajainen konteksti: aineiston nuoret puhujat käyttävät *hän*-pronominienvaihtelua vieraan keskustelukuppanin läsnä ollessa nimenomaan vieralle suunnatuissa vuoroissa, joissa usein konteksti on lisäksi referentin asemaan eläytyvä tai tämän mielenliikkeitä tulkitseva. Vanhempien puhujien kielessä *hän*-pronominienvaihtelu on monipuolisempia käyttöyhteyksiä. Olen koonnut edellä tehdyt määrälliset ja laadulliset havainnot tiivistäen asetelmaan 1.

Asetelmassa 1 pyrin havainnollistamaan jatkumon tapaan sitä, miten *hän*-pronominienvaihtelu suhteellinen frekvenssi kytkeytyy sekä puhujan ikään, keskustelukuppanien tuttuuteen että keskustelun sisäiseen kontekstiin. Tässä aineistossa nuoret puhujat tuottavat *hän*-pronominienvaihtelua, jotka viittaavat sellaiseen henkilöön, joka ei ole puhetilanteesta läsnä, vain silloin, kun keskustelussa on mukana heille vieras äänittäjä. Tällöin *hän*-pronominienvaihtelu esiintyvät joko nimenomaan tälle vieralle henkilölle suunnatuissa taustoittavissa vuoroissa tai referentin näkökulmaan eläytyvissä lausumissa. Keski-ikäiset ja vanhat puhujat käyttävät *hän*-pronominienvaihtelua nuoria enemmän, ja osalla heistä sitä esiintyy myös aivan neutraaleissa konteksteissa, joissa pronominienvaihtelu voi selittää esimerkiksi se, millaisesta henkilöstä puhutaan. Enemmän *hän*-pronominienvaihtelua vanhemmillakin ihmisillä esiintyy kuitenkin silloin, kun konteksti on eläytyvä tai jostakin syystä erityistä hienotunteisuutta

vaativa – sellainen, jossa *se*-pronominin käyttö voidaan kokea epäsovivaksi. Tällaisista konteksteista esimerkkinä on edellä esitetty

tilanteet, joista toisessa referenttiin kohdistuu arvostelua ja toisessa referenttinä on kuollut henkilö.

Asetelma 1. *Hän*-pronominin esiintyminen aineistossa puhujan iän, keskustelukumppanin tuttuuden ja kontekstin mukaan.

nuoret puhujat	tuttujen kesken	neutraali tai eläytyvä konteksti	ei <i>hän</i> -pronominia
	mukana vieras	neutraali konteksti	
keski-ikäiset ja vanhat puhujat	tuttujen kesken	vieraalle suunnattu vuoro ja/tai eläytyvä konteksti	vähän <i>hän</i> -pronominia
		neutraali konteksti	
	mukana vieras	eläytyvä tai muuten tunnusmerkkinen konteksti	jonkin verran <i>hän</i> -pronominia

Lappalainen (2014) on todennut, että *hän*-pronominin käyttö vaikuttaa ikäkausipiirteeltä: reaaliaikaisessa aineistossa nuoret puhujat alkavat aikuistuuksaan käyttää sitä enemmän. Näin ollen ei voida ajatella, että tässäkin aineistossa ero nuorten ja vanhempien puhujien välillä ilmentäisi muutosta Kaakkois-Satakunnan puhekielessä. Todennäköisempää on, että yksilöiden kieli muuttuu iän myötä, ja koska kyselyn perusteella *hän*-pronominin käyttö kohteliaisuuden takia vaikuttaa tietoiselta, voidaan sitä pitää opittuna käytäntönä.

Tässä esitetyt tulokset pätevät vain tähän aineistoon ja kaakkoissatakuntalaiseen nykypuhekieleen. Voi olla, että muissa aluepuhekielessä, esimerkiksi kaakkoismurteissa, joissa *hän*-pronominia on vanhojen murrenäytteiden perusteella käytetty runsaasti (ks. esim. Kallio, 1978, s. 70; Vilppula, 1989, s. 389), sen esiintymisympäristöt ovat erilaisia. Entä missä tilanteissa ja kenen kanssa sellaiset mahdolliset lounaismurteiden (ks. Siitonen 2008) tai pääkaupunkiseudun puhekielen (ks. Lappalainen 2010a) käyttäjät, joilla *hän* on lähes yksinomainen viittauskeino, käyttävät

se-pronominia? Parhaan tutkimusasetelman keskustelukumppanin vaikutuksen tarkasteluun tarjoaisi aineisto, jossa samoja puhujia äänitettäisiin sekä iältään että tuttuudeltaan erilaisten keskustelukumppanien seurassa.

LÄHTEET

Aineslähteet

Lomakekyselyn vastaukset. Tekijän hallussa.
Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen äänitteet 154, 155, 157, 159, 161, 163, 164, 165, 167, 187, 188, 190, 202, 209, 210, 211, 222, 223 ja 224. Lauseopin arkiston kokoelmat. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kiellentutkimus.

Tutkimuskirjallisuus

Agresti, A. (2002). *Categorical Data Analysis*. Toisen painos. New York: Wiley.
Biggs, D., de Ville, B. & Suen, E. (1991). A method of choosing multiway partitions for classification and decision trees. *Journal of Applied Statistics*, 18, 49–62.

- Culy, C. (2002). The logophoric hierarchy and variation in Dogon. Teoksessa T. Güldemann ja M. von Roncador (toim.), *Reported discourse. A meeting ground for different linguistic domains*, (s. 201–210). Amsterdam: Benjamins.
- Ernestus, M. & Baayen, R. H. (2003). Predicting the unpredictable: Interpreting neutralized segments in Dutch. *Language*, 79 (1), 5–38.
- Häkkinen, K. (1994). *Agricolasta nykykieleeseen*. Helsinki: WSOY.
- IBM = IBM SPSS Decision Trees 20. (2011.) IBM Corporation 1989.
- Kallio, J. (1978). Kolmannen persoonan dilemmat. *Sananjalka*, 20, 52–74.
- Kurki, T., Siitonen, K., Väänänen, M., Ivaska, I. & Ekberg, J. (2011). Ensi havainnot Satakuntalaisuus puheessa -hankkeesta. *Sananjalka*, 53, 83–108.
- Laitinen, L. (2005). *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. Teoksessa R. Laury (toim.), *Minimal reference: the use of pronouns in Finnish and Estonian discourse*, (s. 75–106). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappalainen, H. (2010a). *Hän* vai *se*, *he* vai *ne*? Pronominivariaatio ja normien ristiveto. Teoksessa H. Lappalainen, M-L. Sorjonen ja M. Vilkuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*, (s. 279–324). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappalainen, H. (2010b). *Se* ja *hän* puhutussa kielessä. *Kielikello*, 4/2010, 4–7. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Lappalainen, H. (2014). Idiolectal and generational changes in the light of real time data. The case study of 3rd person pronouns. Esitelmä konferenssissa Sociolinguistic Symposium 20, Jyväskylä 15.–18.6.2014.
- Laury, R. (1997). Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish. *Studies in discourse and grammar*. 7. Amsterdam: Benjamins.
- Lewis, R. J. (2000). An Introduction to Classification and Regression Tree (CART) Analysis. Esitelmä konferenssissa 2000 Annual Meeting of the Society for Academic Emergency Medicine in San Francisco, California. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.95.4103&rep=rep1&type=pdf> (29.1.2015).
- Magidson, J. & Vermunt, J. K. (2005). An extension of the CHAID tree-based segmentation algorithm to multiple dependent variables. Teoksessa C. Weihs ja W. Gaul (toim.), *Classification: The Ubiquitous Challenge*, (s. 240–247). Heidelberg: Springer. <http://statisticalinnovations.com/products/8pagearticle.pdf> (29.1.2015).
- Mendoza-Denton, N., Hay, J. & Jannedy, S. (2003). Probabilistic sociolinguistics: Beyond variable rules. Teoksessa R. Bod, J. Hay ja S. Jannedy (toim.), *Probabilistic linguistics* s. 97–138. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Nuolijärvi, P. (1986). *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Paunonen, H. (1993). Suomen mieli – oikea kieli. *Viritäjä*, 97, 81–96.
- Priiki, K. (2011). *Läsnäolo, tuttuus, tulkinta ja sävy. Ihmisviitteinen hän ja sen tehtävät Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhemielessä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, suomi ja sen sukukielet, suomen kieli. <http://www.doria.fi/handle/10024/73934>
- Priiki, K. (2012). Läsnäolijaan viittaava *hän* Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhemielessä. *Sananjalka*, 54, 30–49.
- Priiki, K. (2014a). Antagonistin äänellä. *Hän*-pronominin käyttö valituskertomuksessa. *Viritäjä*, 118, 194–220.
- Priiki, K. (2014b). Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *hän*, *se*, *tää* ja *toi* subjekteina. *Sananjalka*, 56, 86–107.
- Priiki, K. (2015a). Korjauksia ja kiusoitteita. Läsnäolijaan viittaavat *hän*, *tää* ja *toi* puhumista ilmaisevien verbien subjekteina. *Sananjalka*, 5, 29–53.
- Priiki, K. (2015b). *Se oli iha hullu se hammaslääkäri*. Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *se*, *hän*, *tää* ja *toi* eteenpäin lohkeavan konstruktion osina ja ensimmäintoina. *Puhe ja kieli*, 35:2, 47–71.
- Seppänen, E-L. (1998). *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, *se* ja *hän* viittaamassa keskustelun osallistujiaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Siitonen, K. (2008). Sävypronominin *hän*. *Sananjalka*, 50, 87–109.
- Stirling, L. (1994). Logophoricity and long-distance reflexives. Teoksessa R. E. Asher (toim.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 4, (s. 2302–2306). Oxford: Pergamon.
- Tyysteri, L. (2015). *Aamiaiskahvilasta ötökätärjontaan. Suomen kirjoitetun yleiskielen morfosyntaktisten yhdyssanarakenteiden produktiivisuus*. Turun yliopiston julkaisuja C408. <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/113113/AnnalesC408Tyysteri.pdf>
- Vilppula, M. (1989). Havaintoja *hän*- ja *he*-pronominien käytöstä suomen murteissa. *Viritäjä*, 93, 389–400.
- VISK = A. Hakulinen, M. Vilkkuna, R. Korhonen, V. Koivisto, T. R. Heinonen & I. Alho, *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (2004). [Verkkoversio] <http://scripta.kotus.fi/visk>
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (1985).

THE VARIATION OF FINNISH THIRD-PERSON PRONOUNS ACCORDING TO HOW CLOSELY THE SPEAKERS ARE ACQUAINTED

Katri Priiki, University of Turku

The article examines the use of Finnish third-person pronouns referring to people in conversational data collected in southeastern Satakunta. The main question is how the variation of the pronouns is affected by whether the speakers know each other well. Statistical analysis shows a strong correlation between the use of standard Finnish pronoun *hän* ‘he, she’ instead of colloquial *se* ‘it, (he, she)’ when talking with an unacquainted person. However, the use of *hän* is also connected to many other factors, such as speakers’ age, a tendency to use *hän* in utterances produced from the referent’s point of view, and speakers’ orientation towards norms of polite language. In the data of the article, young speakers use the pronoun *hän* only when a stranger is participating in the conversation to refer to a person who is not present. In this case, the speakers use utterances that include *hän* to address the stranger or to take the viewpoint of the referent of *hän*. Older speakers, as opposed to the young, use *hän* when talking with friends and family members, but even then the context is somehow marked. When talking to a stranger, the older speakers may use *hän* even in neutral contexts, in which case the stranger being present might be the only factor to trigger the use of *hän*. Concerning the variation of pronouns *tää* ‘this’ and *toi* ‘that’, the conclusion is that a stranger as a co-participant of a conversation is not a very important factor.

Keywords: collocutor, dialects, pronouns, situational variation, spoken language